

PRIKAZI

DVA ZBORNIKA RADOVA O NEOLITIKU I ENEOLITIKU U SLOVENIJI I SUSJEDNIM ZEMLJAMA

1. *Prvi poljdelci – Savska skupina lengyelske kulture* (ur. Mitja GUŠTIN). Koper, 2005. 169 str.: Založba Annales Mediterranea.

2. *Od Sopota do Lengyela – Prispevki o kame-nodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo* (ur. Alenka TOMAŽ.), Koper, 2006. 252 str.: Založba Annales Mediterranea.

Pred nama su dva zbornika radova o neolitiku i eneolitiku u Sloveniji i susjednim zemljama, rezultat ponajprije novih slovenskih istraživanja, koja su dopunjena brojnim priložima arheologa o hrvatskom, mađarskom i austrijskom neolitiku i eneolitiku. Ponajprije moramo pohvaliti i istaknuti kvalitetu brojnih ilustracija, što, uz brojne kvalitetne priloge različitih istraživača, daje poseban pečat ovim djelima. Ovim izdanjima nakladnik je Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središće Koper, Institut za dediščino Sredozemlja, Piran.

1. U uvodnom radu o savskoj skupini lengyelske kulture piše Mitja Guštin, koji se osvrće na historijat istraživanja neolitika u Sloveniji, te locira novoimenovanu skupinu od okolice Kranja do Čateža, ali i kartira ostale lendeleske nalaze u Beloj krajini i Pokuplju (uključivši Ozalj u Hrvatskoj) i sjeveroistočnoj Sloveniji. Nalazišta savske skupine su: Drulovka, Kamnik – Mali grad, Dragomelj, Resnikov prekop, Gradec pri Mirni, Ajdovska jama pri Nemški Vasi i Čatež – Sredno polje. Nakon toga slijedi dio o karakteristikama novoizdvojene savske skupine. Autor analizira kasnoneolitičku grupu lendeleske kulture, nakon čega se osvrće i na značajke sjeveroistočne Slovenije i Bele krajine. Nakon toga govori o relativnoj i apsolutnoj kronologiji. Tu je posebno zanimljiv osvrt na 23 datuma dobivena radiokarbonskim datiranjem za Čatež, ali i druga nalazišta. Zanimljiva je konstatacija da je riječ o Lengyelu II, tj. o vremenu prve polovine 5. tisućljeća prije Krista.

O Kratni nad Kamnikom i Gradišću pri Stiški Vasi piše Anton Velušček, koji relativno-kronološki smješta materijal iz Kratne u horizont starijih nalaza iz Drulovke, a slično i materijal iz Gradišća pri Stiški Vasi. O nekim neolitičkim i ranoeneolitičkim nalazima iz istočne Gorenjske (nalazišta Kamnik – Mali grad, Križ pri Komendi, Komenda, Kranj, Sv. Miklavž nad Moravčani i Apnišče pri Štefanji Gori) piše Milan Sagadin, koji analogije nalazi u 2. i 3. stupnju lendeleskih kultura. Reviziju dokumentacije i gradiva sa iskopavanja 1956. i 1960. god. u Drulovki donose Mitja Guštin, Alenka Tomaž i Boris Kavur, koji referiraju i o novijim iskopavanjima (1987. god.). A. Tomaž dijeli keramičke nalaze na fazu Drulovka I, Drulovka II, te Drulovka III, pri čemu 1. fazu komparira sa Čatežom, Movernom vasi, Resnikovim prekopom i Dragomeljom, te Gradcem pri Mirni (kasni neolitik), 2. fazu s lasinjskom kulturom (analogije s Ptujskim gradom, Zbelovom, Bukovnicom i Šafarskim), a 3. fazu s kulturom Retz-Gajary ili horizontom keramike s brazdastim urezom (analogije s Maharskim prekopom), koji je kronološki mlađi od lasinjske kulture. Kamene nalaze obradio je Boris Kavur. O neolitičkoj keramici iz Dragomelja pišu Peter Turk i Vesna Svetličič (analogije na Resnikovom prekopu i u Čatežu), koji detaljno analiziraju keramičke nalaze iz toga zaštitnog iskopavanja. Kamene nalaze iz Dragomelja analizira Simona Petru. Alenka Tomaž i Anton Velušček obradili su nalaze s Resnikovog prekopa na Ljubljanskom barju 1962. i 2002. godine, te ih svrstavaju u krug savske skupine. O neolitičkoj naseobini Čatež-Sredno polje, koja je iskopana zaštitnim istraživanjem 2002. godine, sumarno izvještavaju Mitja Guštin, Alenka Tomaž, Boris Kavur, Antonio Jakimovski, Zrinka Mileusnić, Georg Tiefengraber i Zdravka Hincak. Posebnu analizu keramike iz objekata 055 i 093 daje Alenka Tomaž. Ona analogije nalazi u Dragomelju i Resnikovom prekopu, te Ozlju, ali i u brezovljanskom tipu sopotske kulture, te u Austriji i

Mađarskoj. Moramo napomenuti da je veza s brezovljanskim tipom nategnuta, jer u Brezovljanima nema zdjela, lonaca i vrčeva s ručkom do oboda. Prije bi to mogao biti post-brezovljanski horizont, sami 3. stupanj sopotske kulture, Lengyel II, pa čak i elementima Lengyela III. Kamena oruđa s toga nalazišta obradio je Boris Kavur. Tipološku analizu keramičkoga gradiva s nalazišta Col 1 kod Podgračenog uradila je Milena Horvat, koja komparira materijal s petom fazom Moverne vasi i najstarijim horizontom Ajdovske jame pri Nemški vasi. Međutim, tu se javljaju i zdjele koje imaju dršku od oboda do bikoničnog trbuha, što barem dio materijala može komparirati sa Seče-tipom kasne sopotske kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tj. Lengyelom III ili najranijim eneolitikom. »Ozalj-Stari grad, neolitička naseobina« naslov je rada Tihomile Težak-Gregl, u kome ona analizira kasnoneolitički materijal sa iskopavanja u Ozlju.

Druga knjiga ove serije obuhvaća radove o neolitičkim i eneolitičkim nalazištima u Sloveniji, sjevernoj Hrvatskoj, Mađarskoj i Austriji. U prvih šest radova obrađeni su nalazi i nalazišta sopotske kulture u sjevernoj Hrvatskoj. O istraživanjima na Sopotu referira Maja Krznarić Škrivanko. Ona donosi i najnovije radiokarbonske datume, pa tako saznajemo da je kuća SJ 11 datirana u 4340–3997. god. pr. Kr., a u istu fazu naseljavanja ubraja se i kuća SJ 15, što s još 4 kućne osnove u blizini čini najmlađu fazu naseljavanja. No, autorica kaže da su ti objekti uništeni mlađim ukopima kanala, jama i rupa iz eneolitičke faze sopotske kulture (koju smo mi nazvali Sopot 4). Treba upozoriti na novije radiokarbonske datume za lasinjsku kulturu, prema kojima bi ispalo da je ta faza kasne sopotske kulture istovremena lasinjskoj kulturi. Moguće je da se datacija (tj. 4340–3997. god.) odnosi na fazu Sopot 4, tj. da i kuća SJ 11 i kuća SJ 15 pripadaju ranoeneolitičkoj predlasinjskoj fazi. SJ 17 i SJ 20 su kućne osnove, datirane u 4250–4040. god. pr. Kr. Popravak podnice označene kao SJ 20 datiran je u god. 4800–4580. god. pr. Kr. Ispod kuće SJ 17 nalazila se osnova kuće SJ 23, datirana u 5050–4790. god. pr. Kr. O slikanoj keramici koja sopotske nalaze približava

lendelskima, izvještavaju u radu o Radovancima u Požeškoj kotlini Jacqueline Balen i Hrvoje Potrebica. Oni u Požeškoj kotlini registriraju 14 nalazišta sopotske kulture. Radovance kompariraju (posebno ulomak s plastičnom aplikacijom u obliku ruke s tri prsta) s brezovljanskim i kasnosopotskim nalazima iz Brezovljana, Špišić Bukovice i Pepelane. Dio materijala kompariraju s nalazištem Slavča kod Nove Gradiške. O rezultatima istraživanja lokaliteta Slavča piše Marija Mihaljević, koja komparira nalaze slikane keramike iz jame 014/14a i 012 s Brezovljanima, ali i s protolendelskom Lužianky kulturom (datacija radiokarbonske analize 4960–4770. god. pr. Kr.), dok nalaze iz jame 037 komparira s krajem II. i početkom III. stupnja sopotske kulture, za što navodi i datacije od 4540 do 4340 BC. Zemunički objekt 110, koji je u cijelosti istražen 2003. god. i u kome je pronađen privjesak od pečene zemlje sličan onima od spondilusa, datiran je u vrijeme 4990–4770 BC. Jacqueline Balen i Marcel Burić analizirali su litičke nalaze sopotske kulture na području Hrvatske, što je jedan od pionirskih radova te vrste kod nas. Jasna Šimić analizira sopotska nalazišta na osječkom području. Donosi i dataciju dobivenu za drugi grob iz naselja Osijek-Filipovica/Hermanov vinograd (4580–4350 BC), te dataciju za ugljen iz jedne jame (4240–3820 BC) na istome lokalitetu. To bi sugeriralo i postojanje faze Sopot 4. S lokaliteta Čepin-Ovčara/Tursko groblje donosi dataciju iz mlađih faza: 4460–4240 BC, kao i dataciju za stariju fazu: 4860–4670 BC. Za datacije iz Kneževih Vinograda (Osnovna škola) treba pričekati analizu koja je u tijeku (riječ je o grobu s pokojnikom u zgrčenom položaju). Kako god bilo, valja pričekati kompletniju objavu građe za komentare. O neolitičkom naselju Dubovo-Košno kod Županje piše Boško Marijan, koji donosi i nekoliko datacija dobivenih za ovo nalazište. Datacije su u rasponu od 6530 BP do 6220 BP, ali odudara samo jedna datacija (4685 BP). Autor kaže da su datacije relativno visoke, jer tipološka analiza upućuje na faze I-B/II sopotske kulture (po Dimitrijeviću).

O istraživanjima kasnolendelskog nalazišta Inkey-Kapelle kod Nagykanizse referiraju

László Horvath i Nándor Kalicz, koji posebno analiziraju objekt 7. Taj lokalitet pripadao bi Kaliczovoj fazi Lengyel IIIb, koju paralelizira s Tiszapolgar-kulturom (neslikani Lengyel u mlađoj potfazi), a komparira se s datumima s drugih nalazišta u posljednje dvije trećine petog tisućljeća pr. Kr. Judith Regenye referira o naselju lendelske kulture Káposvar-Gyertyjanos, te datira nalazište u II. stupanj lendelske kulture, iako manjka bijelo slikanje. Katalin Biro piše o rezultatima i problemima porijekla sirovine kamenog oruđa u jugozapadnoj Mađarskoj, te u lendelskoj kulturi izdvaja materijal stranog porijekla, povezan s jugom-jugozapadom.

O stanju istraženosti neolitika u austrijskoj Štajerskoj piše Georg Tiefengraber. O Prekmurju u mlađem kamenom dobu piše Irena Šavel, koja materijal iz Bukovnice komparira s keramikom s kraja 2. ili 3. stupnja lengyelske kulture, a materijal s lokaliteta Šafarsko-Gradišće pripisuje klasičnoj lasinjskoj kulturi eneolitika. Ista autorica referira i o lasinjskom nalazištu Lendava-Pri Muri. O neolitičkim i eneolitičkim nalazima s lokaliteta Nova tabla kod Murske Sobote piše Georg Tiefengraber, koji keramiku iz jame PO 56 datira u horizont kasnog Lengyela, tj. MOG IIb – Lengyel III. O bakrenodonom naselju u Turnišću izvješćuje Alenka Tomaž, koja izdvaja jame PO 174 i PO 78, s materijalom karakteriziranim brazdastim urezivanjem sredine 4. tisućljeća pr.Kr., tj. s materijalom Retz-Gajary kulture. Boris Kavur referira o prapovijesnom nalazištu Zagonce kod Renkovaca, koje datira u kraj 5. tisućljeća pr. Kr., a koje prema crtežima materijala sudeći, pripada lasinjskoj kulturi. Bakrenodobno nalazište iz starijeg i srednjeg eneolitika u Ivankovicima autori (I. Tušek, B. Kavur i A. Tomaž) pripisuju početku lasinjske kulture, a datiraju u vrijeme oko 4400 BC. Autori B. Kavur, A. Tomaž i Zrinka Mileusnić lasinjskoj kulturi pripisuju i nalazište Sodolek u ščavničkoj dolini. Jedna jama iz kuće 1 datirana je u 4446–4336 ili 4454–4259 BC. Lasinjskoj kulturi pripada i materijal s lokaliteta Hardek, o kojemu piše Ivan Žižek, te donosi niz radiokarbonskih datuma, pretežno 5. tisućljeća pr.Kr. Isti autor piše o bakrenodobnom naselju lasinjske kulture na Haj-

ndlu. Marjana Tomanič-Jevremov, A. Tomaž i B. Kavur referiraju i o nalazištu Ormož-Škorščev vrt, te analiziraju detaljno i keramiku i kamene nalaze, koje pripisuju lasinjskoj kulturi: dva ulomka posuda (kat.br. 48 i 50) ukrašena su brazdastim urezom, pa smatramo da je riječ o elementima recgajarske kulture, na što upućuju još neki keramički ulomci, te s naše strane zadržavamo rezervu pri pripisivanju sveg materijala lasinjskoj kulturi, budući da se recgajarska razvija iz lasinjske. Ista tri autora pišu o neolitičkim i eneolitičkim nalazima s Ptujškoga grada (istraživanja J. Korošeca), te ponovno detaljno obrađuju keramički i kameni materijal. Tu se izdvaja kasnoneolitički materijal koji analogije ima u Čatežu i Dragomelju. Drugi dio nalaza uklapa se u lasinjski kulturni krug, s brojnim analogijama. Treća skupina keramike je najmlađa i može se pribrojiti vučedolskom kulturnom krugu, premda neke komparacije križnih nogu nalaze autori i na Založnici kod Parta, koja je pripisana Somogyvár-Vinkovci kulturi. Na istome nalazištu iskapalo se i 1987–1988. godine, pa su, osim ostalog materijala, pronađeni keramički ulomci lasinjske i vučedolske kulture.

Na sjevernom rubu ceste Maribor-Malečnik iskopavano je nalazište Malečnik 2002. godine: o njemu piše Mira Strmčnik-Gulič. Jamu 19 autorica pripisuje horizontu s brazdastim urezom, tj. Retz-Gajary kulturi, a jame 20–22 pripisuje lasinjskoj kulturi.

Posebno se izdvaja rad Irene Šavel i Mitje Guština, koji govori o kulturi keramike s brazdastim urezom u Prekmurju. To su lokaliteti nekropola Pod Kotom-jug pri Krogu (178 grobova), naseobinske jame na lokalitetima Nova tabla kod Murske Sobote, Turnišće i Kalimovnjek, te slučajni nalazi na lokalitetima Šafarsko i Bukovnica. Posebna pozornost posvećena je nekropoli, na kojoj su najvećim dijelom žare zapravo lonci, među kojima ima dosta ukrašenih: plastična rebra, plastične aplikacije i dugmetaste izbočine, barbotin u donjemu dijelu posude, ali i obično te brazdasto urezivanje. Jama s nalazišta Nova tabla datirana je u 3709–3652 BC. Prema Antonu Veluščeku horizont keramike s brazdastim urezom predstavnik je II. eneo-

litičkog horizonta i kronološki je mlađi od lasinjske kulture, a stariji od horizonta Boleraz (Maharski prekop ili Ljubljansko barje III po H. Parzingeru).

O nalazima s lokaliteta Grac pri Selih pri Zajčjem Vrhu izvještava Primož Pavlin i uvrštava ih u neoneolitičko razdoblje s analogijama Gradec pri Mirni (2.faza, lasinjska kultura) i Movernas (neolitičke faze 4, 5 i 6), kao i Drulovka (posebno valjkasti pečatnjak). O »mlađeneolitičkim« nalazima s lokaliteta Čatež-Sredno polje piše G. Tiefengraber, koji nalaze iz dvije jame uvrštava u krug bakrenodobne lasinjske kulture (riječ je o austrijskoj terminologiji, pa otuda naizgled neslaganje). O eneolitičkim nalazima iz Ribnice na Dolenjskem izvještava na kraju knjige Luka Bekić, koji upozorava na uništenost lokaliteta a dvije jame pripisuje lasinjskoj bakrenodobnoj kulturi, koja bi imala vijek trajanja otprilike između 4300 i 3500 cal. BC (prema analogijama u Austriji, Mađarskoj i Hrvatskoj). Na kraju knjige nalazi se popis korištene literature.

Smatramo da ove dvije knjige djeluju kao pravo osvježenje (bez obzira na nekoliko dobromjernih primjedbi), a dobro će doći arheolozima u budućim istraživanjima. Svakako valja istaknuti napor da se slovenska nalazišta uvrste u šire krugove neolitičkog i eneolitičkog naseljavanja, te istraživanja.

Zorko MARKOVIĆ

Luka BEKIĆ. *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina -Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb-Goričan i njezinim prilaznim cestama*. Zagreb, 2006., str. 309: Ministarstvo kulture RH i Hrvatski restauratorski zavod.

Nakon predgovora ministra kulture Bože Biškupića, slijedi autorov uvod u kojemu naznačuje sve teškoće u vezi sa zaštitnim istraživanjima, kojima su često spašavani ostaci ostataka vrijednih lokaliteta, u utrci sa strojevima za gradnju cesta. Knjiga je popraćena vrlo dobrim autorovim crtežima, te fotosima terena i materijala. Valja spomenuti i da je knjiga kompletno tiskana dvojezično, na hrvatskom i engleskom jeziku.

Prvo poglavlje nosi naslov »Gromače 1 kod Varaždinskih Toplica. Rimska cesta« (T. 1). Autor pretpostavlja da je kamen za danas oštećenu rimsku cestu dobiven s brda Selnice. Cesta je išla od Novog Marofa do Varaždinskih Toplica preko Gromača, kako je to pretpostavila još Branka Vikić-Belančić. Autor knjige keramiku datira u ranocarski i kasnoantički period. Pronađena su i dva rimska novca (Domicijanov sestercij kovan u Rimu 86.godine, te denar Marka Aurelija, kovan u Rimu od 179. do 180.god.).

Drugo poglavlje nosi naslov »Gromače 2 kod Varaždinskih Toplica. Tragovi obitavanja iz ranog bakrenog doba« (T. 1). Keramički i kamni nalazi (kamen je obradio Darko Komšo) atribuirani su »Seče –fazi lasinjske kulture«, vremenu 4293+/-33 cal BC. Napominjemo da Seče-tip valja povezati s ranoeneolitičkom fazom Sopot 4, a ovi keramički nalazi upućuju prije na ranu lasinjsku kulturu srednjeg eneolitika (osobito šuplja noga sa zadebljanjem u gornjem dijelu, iako ni ostali nalazi nisu isuviše karakteristični za Seče-tip).

Treće poglavlje ima naslov »Ciglenica kod Varaždinskih Toplica. Srednjovjekovno selište« (T. 1–14). Na tome nalazištu pronađeno je nekoliko slučajnih nalaza rimske keramike, te dio keltske ili rimske crne staklene narukvice. Međutim, nalazište je srednjovjekovno, pa preteže keramika iz razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. S toga nalazišta potječu četiri radiokarbonska datuma: 1116+/-68 calAD (konačno zatrpavanje vodotoka), 1543 +/-65 calAD (podnica i jama J 3), 1560+/-52 calAD (J1), 1279+/-6 calAD (sonda X). Najstariji nalazi keramike iz 13. st. imaju neraščlanjene ili blago raščlanjene obode i jednostruke valovnice, te zvijezdu na dnu posude. Nalazi iz 16.st. imaju višestruko raščlanjene obode posuda.

Četvrto poglavlje nosi naslov »Bukovje kod Banjšćine (Varaždinbreg). Privremeno pastirsko stanište mlađeg željeznog doba« (T.1). Na tome lokalitetu jama 1 ima radiokarbonski datum 98+/-42 calBC, a jama 2 datum 86+/-86 calBC, te pripadaju kasnolatskom razdoblju. No, autor s pravom konstatira da tu nema sivih, na brzorotirajućem kolu izrađenih zdjela, a jav-

lja se i »stariježeljeznodobni« ukras ruba zdjele ili ručke s »rogovima«, te zaključuje da su keramički proizvodi s Bukovja djelo panonskih Jassa. Za nastambe smatra da su manje poluzemnice načinjene za potrebe kraćeg boravka na tome mjestu, tj. da je riječ o pastirskom staništu.

Peto poglavlje nosi naslov »Husta kod Jakopovca. Tragovi obitavanja iz mlađeg željeznog doba i kasnog srednjeg vijeka« (T.1–2). Jama 1 datirana je u 40+–79 calAD. Pronađeno gradivo pripada predrimskom stanovništvu (nalazi »rogova«), tj. panonskim Jasima. Između 14. i 16.st. tu je bila barem jedna kuća, a nalazi su brojniji negoli predrimski.

Šesto poglavlje naslovljeno je »Blizna kod Jakopovca (Varaždin). Višeslojno naselje« (T.1–28). U ovome poglavlju dio o linearno-trakastoj keramici i lasinjskoj kulturi obradio je Z. Marković, a kamene nalaze D. Komšo. U vertikalnoj stratigrafiji prepoznato je osam slojeva. Iz zemunice u kanalu-K4 datiran je gar u 4208+–91 calBC (lasinjska kultura), a iz prostora uz K11 datiran je u god. 325 +– 53 calBC (laten). Malobrojni najstariji nalazi mogu se pripisati korenovskoj kulturi linearno-trakaste keramike iz vremena srednjeg neolitika. Nakon toga slijede nalazi lasinjske kulture iz srednjeg eneolitika. Dva grublja ulomka autor pripisuje ranom brončanom dobu (srodnost s »Kisapostag« nalazima iz čazme): u novije vrijeme Z. Marković je taj lokalitet pripisao najranijoj licenskoj fazi, tzv. Protolicenu (OA 27, 2003). Iz kasnoga brončanog doba pronađeni su ostaci više stambenih objekata i jedan žarni grob. U kanalu je zemunica K11 datirana u 1059+–45 calBC, a jama J 3 datirana je u 1185 +– 48 calBC. Iz starijeg željeznog doba pronađena je samo polumjesečasta ručka (možda je to nalaz sa starijim tradicijama u latenu). Klasično mjerenje 14C dalo je za laten datum 75 +– 86 calBC. Autor konstatira da u latenu prostoručno izrađenih posuda ima malo više nego onih izrađenih na kolu. Uspoređuje taj keramički materijal s onim u Skordiska (po tipologiji M. Dizdara), te uočava i brojne razlike. Osim keramike, pronađeni su i ulomci staklenih narukvica, te keltski nož i dio kamenog žrvnja, kao i brojne životinjske kosti.

Antika je zastupljena slučajnim nalazima keramičkog posuđa, tegula i opeka, kao i stakla. Jedino je očuvana zanimljiva K10 (peć), datirana u 375 +– 26 calAD. Jednu manju grupu grubih nalaza autor datira u ranoavarsko doba (prema analogijama možda djelo mjesnih panonskih lončara izrađeno prema germanskim tradicijama 6.st.). Kasnoj antici i seobi naroda može se pripisati i dio željezne bojne sjekire.

Rani i razvijeni srednji vijek na Blizni zastupljen je s malo keramičkih nalaza. Za jedan ulomak autor pretpostavlja da pripada loncu »praškog« tipa, a tu je i ulomak sa češljastom valovnicom. Nešto nalaza pripada razvijenom srednjem vijeku, a nalazi kasnog srednjeg vijeka nisu zastupljeni.

Sedmo poglavlje ima naslov »Gornji Pustakovec kod čakovca. Bakrenodobno naselje« (T.1–6). Ulomak iz bunara (jama 3A) datiran je u 3569 +– 48 calBC, drugo mjerenje 3461 +– 63 calBC. Riječ je o naselju lasinjske kulture. Veliko je pitanje jesu li mjerenja pouzdana (s obzirom na druge datume), ali, zajedno s ranijim datumima za lasinjsku kulturu, vremenski odgovara prebadańska pozicija, što potvrđuje srednjoneolitički položaj lasinjske i njoj suvremenih kultura (primjerice Bodrogkeresztur). Kamene nalaze obradio je D. Komšo. Osim bakrenodobnih nalaza, tu je konstitirana i jedna novovjeka jama (lula, 19.st.).

Naslov sljedećeg poglavlja je »Stara Ves kod Nedelišća (Čakovec). Višeslojno razvedeno naselje« (T.1–15). Nalazi se u blizini prethodnog nalazišta. Dvije jame pripadaju lasinjskoj kulturi, s uobičajenim keramičkim repertoarom. Kasnom brončanom dobu pripadaju dvije jame, a u blizini i žarni grob (muška osoba od 30 do 40 godina starosti). Najbrojniji su nalazi koji se mogu pripisati kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. Ispuna zemunice datirana je u 655 +– 7 calAD. Ranoslavenske su ukupno tri jame. Kasnijem ranom srednjovjekovnom razdoblju pripadaju dvije jame datirane u 1080 +– 47 calAD. Iz vrlo duge jame K1 (oko 10 m) nalazi pripadaju kasnom 16.st. prema autorovoj dataciji.

Deveto poglavlje je najveće i nosi naslov »Ostala nalazišta na trasi i u njezinoj blizini«.

a) »Gradišće 1 i 2 kod Matušina (Breznički Hum). Višeslojno utvrđeno naselje« (T. 1–2). Gradišće 1 nalazi se na vrhu izduženog brda (kasna antika ili srednji vijek), a Gradišće 2 u šumi i žbunju na drugom brijegu. Na Gradišću 2 pronađeno je relativno mnogo ulomaka keramike. Najstariji nalazi se mogu pripisati kasnom brončanom i starijem željeznom dobu. Zastupljeni su i kasnoantički ulomci keramike (kasno 3–4.st.). Tu je vjerojatno prolazila antička cesta od Poetovija do Pyrra i dalje prema Ščitarjevu i Sisku.

b) »Paka (Novi Marof). Tragovi obitavanja iz rimskog i srednjovjekovnog naselja« (T.1). Nalazište je blaga uzvisina. Nalazi uz tu lokaciju vjerojatno su naplavljeni.

c) »Gradišće kod Pake (Novi Marof). Srednjovjekovna kula«. Srednjovjekovnu utvrdu otkrila je Marina Šimek te započela istraživanja i sanaciju zidova. Datacija: od 13. do 15. st.

d) »Budinec kod Ljubešćice (Novi Marof). Srednjovjekovna osmatračnica«. Danas je lokalitet u šumi. Izgleda da je tu postojala osmatračnica izgrađena za potrebe obrane Velikog Kalnika. Dva ulomka keramike vjerojatno su srednjovjekovna.

e) »Gradec kod Škarnika (Varaždinske Toplice). Višeslojno utvrđeno naselje« (T.1). To je utvrđeno visinsko naselje iznad većeg zavoja rijeke Bednje, vjerojatno utvrđeno zemljanim bedemima i drvenim palisadama. Neki keramički oblici upućuju na kasnu broncu, ali većina se može pripisati starijem željeznom dobu, a moguće je da je ta tradicija preživjela do mlađeg željeznog doba, kada je gradina propala na duže vrijeme. Nekoliko manjih ulomaka ukazuje na kasnu antiku, vjerojatno za vrijeme zbjega stanovnika Varaždinskih Toplica.

f) »Gromače 3 kod Varaždinskih Toplica. Antička villa rustica« (T.1). Umjesto antičkog groblja koje su u 19. st. pronašli Ivan Kukuljević i irski grof Karlo Mac Donell, koje je tijekom građevinskih radova na cesti uporno traženo, pronađeni su ostaci rimskih građevina. Gromače 3 nalaze se na blagim uzvisinama br-

da Selnice, iznad doline Bednje. Brojni su ulomci keramike, tegula, opeke, žbuke i gara. Materijal zasad valja datirati u 1. i 2. st.

g) »Gradišće u Varaždinskim Toplicama. Višeslojni tragovi obitavanja«. Brdo Gradišće nalazi se na samom izlazu iz Varaždinskih Toplica prema zapadu i autocesti. Ovdje je zatrpano termalno vrelo. Prve nalaze skupio je S. Vuković 1955. godine, a 1956. je ovdje proveo i pokusno iskopavanje: pronađeni su srednjepaleolitički musterijenski nalazi. Kasnije je na vrhu brijega pronađena atipična prapovijesna keramika, a nađeni su i antički i srednjovjekovni nalazi.

h) »Polje kod Varaždinskih Toplica. Tragovi obitavanja iz rimskog i kasnosrednjovjekovnog doba« (T.1). Položaj Polje prostire se južno do jugoistočno od Toplica, u poljima prema rijeci Bednji. Nalazi su pronađeni u zemlji koja je strojno izvučena iz jaraka, a uglavnom pripadaju rimskoj provincijalnoj keramici. Zbog mogućnosti plavljenja Bednje, autor zaključuje da se radi o ad hoc privremenom ili radnom boravištu.

i) »Varaždinske Toplice. Aquae Iasae, antički grad«. Dio starijih nalaza koji se spominju u Varaždinskim Toplicama krajnje je upitan (osim antičkih koje su 1867. otkrili I. Kukuljević i K. Mc Donell). Od 1953. do danas nije pronađen nikakav prapovijesni materijal, nego samo antički grad i lječilište, spaljeni od Gota, ali ih je Konstantin opet obnovio. Istraživali su B. Vikić Belančić i M. Gorenc, te V. Damevski, a od 1991. D. Nemeth Ehrlich i D. Kušan.

j) »Gradišće u Tuhovcu (Varaždinske Toplice). Antička villa rustica« (T.1). Pronađen je građevinski materijal te nešto antičkih keramičkih nalaza, pa se pretpostavlja da se ovdje nalazila rimska villa rustica, koja je bila istraživana još u 19. st. (I. Kukuljević i K. Mc Donell), kada su otkriveni i novci Proba, Karakale i Konstansa.

k) »Lužak kod Jakopovca (Varaždin). Tragovci obitavanja iz kasnog brončanog doba i ostaci srušenog posjeda iz novog vijeka« (T.1). Nalazište je u blizini lokaliteta Blizne. Na izoranim poljima pronalazi se i mnoštvo nalaza iz

novog vijeka. No, u odvodnom jarku pronađeni su kasnobrončanodobni keramički nalazi, vjerojatno virovitičke grupe.

l) »Pod lipom kod Zbelave (Varaždin). Bakrenodobno, stariježeljeznodobno i ranosrednjovjekovno naselje«. To je blago uzvišenje sjeverno od rijeke Plitvice. Prvi ga spominje Miroslav Fulir 1961. god. M. Šimek je provela pokusno iskopavanje, a 1997. god. Amelio Vekić provodi zaštitna iskopavanja. Do sada su pronađeni eneolitički (lasinjski), brončanodobni (licenska keramika i kasna bronca), halštatski, latenski, antički i ranosrednjovjekovni nalazi.

m) »Šarnica kod Kelemena (Varaždin). Antička i kasnoantička villa rustica« (T.1). Nalazište je 1947. god. otkrio S. Vuković, te ustanovio temelje kamenog mosta i rimske opeke, kao i spomenik Silvanu. God. 1954. izvađen je keltski mač. Pokusnom sondom Vuković je naišao na tragove antičke građevine, keramiku i Čavle. God. 1962. i 1963. tu su iskopavali B. Vikić Belančić i M. Gorenc, koji su pronašli zidove ville rustice, no pronađeni su i ostaci rimske ceste, a spominju se i srednjovjekovni nalazi. Bekić je pronašao antičku i srednjovjekovnu keramiku (13–15.st.). Villa rustica je u kasnoj antici bila utvrđena. Prema M. Fuliru tu se nalazila antička postaja Populos.

n) »Šarnjak nedaleko Šemovca (Varaždin). Višeslojno razvedeno naselje«. Nalazi se na desnoj i lijevoj obali Plitvice, južnije od sela Šemovca. Prve nalaze je 1966. god. pronašao M. Fulir, no nalazište je napokon otkriveno kad je raskršćena šuma 1986. god. M. Šimek je 1988.

god. iskopala nekoliko manjih sondi i otkrila bogate nalaze iz različitih razdoblja (kraj kasnog brončanog doba, laten, antika, rani srednji vijek, razvijeni srednji vijek), a veći broj drvenih greda upućuje na postojanje sojenica.

o) »Kupinje kod Šemovca (Varaždin). Antička villa rustica«. Nalazište je otkriveno 1993. god., a M. Šimek je 1995. sondiranjima potvrdila postojanje antičkih zgrada, da bi se veća zaštitna istraživanja provela 1997. god., te se otkrili temeljni dijelovi vile rustike s više prostorija.

p) »Brezje kod Varaždina. Bakrenodobno, mlađeželjeznodobno i ranosrednjovjekovno naselje« (T.1). U nekadašnjoj šumi nalazište je otkrio M. Fulir. Nakon krčenja šume 1966. god., S. Vuković je prikupio veću količinu nalaza. God. 1968. prva iskopavanja vodi Željko Tomičić, a kasnije je tu istraživala i M. Šimek. Posvjedočeno je naseljavanje u bakrenom dobu (lasinjska kultura), latenu i ranom srednjem vijeku (uključujući i nalaz željezne sjekire). God. 2004. nalazište je devastirano gradnjom. Teren je blago povišeni položaj sjeverno od rijeke Plitvice.

Knjiga je bogato dokumentirana i znači doprinos hrvatskoj arheologiji, kao temelj budućim istraživanjima tih područja, a istraživačima koristan priručnik. Autor je uz ostalo prikupio o svim lokalitetima bitne podatke (poglavlje Literatura) i podastro ih na razmatranje, što je hvalevrijedan napor i daje knjizi znanstvenu i istraživačku težinu.

Zorko MARKOVIĆ